

Ludwig STEINDORFF

ISTARSKI RAZVOD

Kasnosrednjovjekovni dokaz hrvatsko-latinsko-njemačkog doticaja *

Ako se na web stranici Njemačkih željeznica potraži vozni red za Breslau te se „Breslau“ navede kao mjesto dolaska, umjesto navedene riječi pojavi se automatski „Wroclaw glowni“; slično tome dobije se na pitanje o putovanju u „Olmütz“ automatski informacija o vremenu dolaska u „Olomouc hl. n.“¹

Unošenje imena „St. Veit am Flaum“ ili „Mitterburg“ naprotiv ne daje nikakve rezultate, kao ni „Fiume“ ili „Pisino.“ Jedino se nakon unosa imena kao što su „Rijeka“ i „Pazin“ dolazi do rezultata. Za razliku od naziva Schlesien, Pommern ili Böhmen, stara njemačka imena mjesta u Istri kao i u Hrvatskom primorju, dakle u današnjoj sjeverozapadnoj Hrvatskoj, u potpunosti su zaboravljena. Također ni uporaba talijanskih imena mjesta nije više uobičajena; slavenska odnosno hrvatska imena u potpunosti su se uvriježila u njemačkom govornom području.

*

Područje Istre, o kojem će biti govora, lako se može geografski opisati. To je poluotok smješten na sjevernom Jadranu koji danas najvećim dijelom pripada Republici Hrvatskoj. Sjeverozapadni dio Istre pripada slovenskom teritoriju. Geografska sjeverna granica, vapnenačko gorje od Trsta do Učke zapadno od Rijeke, koje se proteže od sjeverozapada do jugoistoka, naziva se „bijelom Istrom“. U unutrašnjosti poluotoka i na istočnoj obali prostire se „siva Istra“, tako nazvana zbog flišnih pobrda u koja su se duboko urezali tokovi rijeka. Uzduž zapadne obale i rta na jugu prostire se „crvena Istra“, tako nazvana prema bakrenoj, crvenoj zemlji.

Tijekom povijesti dolazila je do izražaja izrazita regionalna svijest stanovništva. Ono je živjelo sa spoznajom da se nalazi na rubnom području izvan odgovarajućeg centra. Istra je bila periferija veće političke cjeline, a ni sama nije imala pravi centar. To je do danas ostalo tako. Prometni putovi gravitiraju prema većim gradovima Rijeci i Trstu koji se oboje nalaze izvan geografskog područja Istre.

Rubni položaj, odnosno preklapanje različitih utjecaja može se uočiti ako se pobliže prouče jezične promjene kroz povijest Istre, što se odrazilo u „junaku“ ovog članka,

* Ovaj članak o istarskoj povijesti temelji se na izlaganju kojeg je autor održao na skupu „Deutsch-slavische Wechselseitigkeit. Literaturwissenschaftliche und historische Perspektiven auf den Kulturkontakt“ kojeg je od 9. do 10. veljače 2006. povodom 65. rođendana Annelore Engel organizirao Institut za slavistiku na Sveučilištu Christian Albrecht u Kielu.

¹ Ispravno s posebnim znakovima: Wroclaw glówni; [dworzec] glówni i hl[avni] n[ádraži] za „glavni kolodvor.“

„Istarskom razvodu“. Prije nego što ga pobliže predstavim, navest ću temeljne odrednice istarske povijesti do kasnog srednjeg vijeka, a zatim će slijediti pregled događaja do danas.

Istra je dobila svoje ime prema ilirskom plemenu Histra. Rimska vojska je 177. godine pr. n. e. osvojila glavnu utvrdu Histra Nezakcij koji je bio smješten sjeverno od današnje Pule. Pod vladavinom cara Augusta Istra je pripojena kao dio pokrajine Regio Venetia Italiji i svi stanovnici su dobili rimsko građansko pravo. Na stanovništvo i način života utjecala je jaka romanizacija o čemu još danas svjedoče² Arena i Augustov hram u Puli ili također sačuvani rimski plan grada Poreča.

S propašću Zapadnog Rimskog Carstva potpala je krajem petog stoljeća i Istra pod vlast Teodorika Velikog, kralja Istočnih Gota. U vrijeme rekonkviste bizantsko – istočnorimskog cara Justinijana, uspostave vladavine istočnorimskog cara također nad Italijom, Istra je postala dio Bizantskog Carstva što je kao Venecija i Ravenna i ostala kad su Langobardi 568. osnovali svoje kraljevstvo na sjeveru Italije. Glavno svjedočanstvo bizantske vlasti predstavlja Eufrazijeva bazilika u Poreču sa svojim raskošnim korom čiji mozaici se mogu usporediti s onima u Ravenni. Iz godine 599. potječu prve vijesti o upadima Slavena; u sedmom stoljeću započelo je naseljavanje Slavena u unutrašnjosti poluotoka. Romanski utjecaj se još osjećao samo u gradovima na zapadnoj obali.³

Bizantska era je završila s razdobljem Karla Velikoga koji je 774. godine pokorio langobardsko kraljevstvo i na taj način učinio Istru susjedom Franačkog Carstva. Vjerojatno se 787. godine franačka vlast proširila na Istru; aachenskim mirom 812. morao je Bizant konačno priznati taj gubitak.⁴ Dok su istarski gradovi do tada priznavali vlast patrijarha koji je imao sjedište u Gradu,⁵ potpali su tijekom prilagođavanja crkvenih svjetovnim granicama pod jurisdikciju akvilejskog patrijarha koji je postao jedan od najmoćnijih svjetovnih vladara u Istri. Patrijarh iz Grada stolovao je od 12. stoljeća u Veneciji; crkva svetog Marka postala je njegova katedrala.

Iz ranog doba franačke vlasti potječe jedan od najzornijih izvora za srednjovjekovnu povijest Istre uopće, Rižanski placit iz godine 804., kojemu se pripisuje velika vrijednost također i kao izvoru za vladavinu Karolinga. Predstavnici istarskih gradova žalili su se franačkim predstavnicima na postupke vojvode Ivana, postavljenog od cara, koji je na njihove zemlje naselio Slavena.⁶

2 O rimskim gradovima u Istri usp. Mate Suić: *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976.; Mirjana Sanader: *Antike Städte in Kroatien*, Zagreb, 2004.

3 Za vrijeme do franačke uspostave vlasti usp. Jadran Ferluga: *Überlegungen zur Geschichte der byzantinischen Provinz Istrien*, u: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 35 (1987), str. 1-10.

4 Einhardi Vita Karoli Magni, u: *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*. Prvi dio, priredio Reinhold Rau, Darmstadt 1955. (=Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 5), str. 184; usp.: *Annales regni Francorum*, u: op. cit., str. 100 sub anno 812. – Karlo se u potpunosti odriče prava na Dalmaciju i Veneciju. Istra je pripala Francima.

5 Kad su Langobardi 568. provalili u sjevernu Italiju, akvilejski patrijarh, po svojoj funkciji metropolit Venecije i Istre, pobjegao je na otok Grado gdje se mogla održati bizantska vlast. Nakon „Spora oko tri poglavlja“ odabrali su langobardski biskupi 607. godine prvi puta vlastitog akvilejskog patrijarha.

6 Naposlijetku Stefan Esders: *Regionale Selbstbehauptung zwischen Byzanz und dem Frankenreich*. Die

	BAVARSKA	KORUŠKA	ISTRA
952	Henrik I. Bavarski, brat Otona I. Velikog		Berengar II
955	Henrik II. Bavarski, zvan „Svadljivac“, sin Henrika I. Bavarskog		
976	Oton Švapski, nećak Otona II. unuk Otona Velikog preko oca Liudolfa	Henrik III., sin vojvode Bertholda unuk markgrofa Liutpolda Bavarskog	
978		Oton Wormski, nećak Otona II., unuk Otona I. Velikog preko majke Liutgarde	
982	Henrik III.		
985	Henrik II. Bavarski zvan „Svadljivac“	Henrik III., sin vojvode Bertholda	
989	Henrik II. Bavarski, zvan „Svadljivac“		
995	Henrik IV. Bavarski, sin Henrika II. Bavarskog, kao njemački kralj Henrik II.		Oton Wormski
1002		Oton Wormski	
1004		Konrad I., sin Otona Wormskog	
1012		Adalbero Eppensteinski	
1024			

Vladavina nad Bavarskom, Koruškom i Istrom u drugoj polovici 10. stoljeća

Pri diobama Carstva u 9. stoljeću Istra je ostala zemljopisno zajedno sa sjevernom Italijom. Ipak kad je talijanski kralj Berengar II. 952. u Magdeburgu priznao Otona Velikog za svog vladara, morao je Otonovom bratu, vojvodi Henriku I. Bavarskom, ustupiti Veronu, Furlaniju i Istru. Do 995. godine Istra je bila više puta na kraće vrijeme dio prostora kojim je vladala Bavarska.⁷ Važnija svakako od tog kratkoročnog proširenja Bavarske do Jadrana bila je s tim povezana trajna politička uvučenost Istre

inquisitio der Rechtsgewohnheiten Istriens durch die Sendboten Karls des Großen und Pippins von Italien, u: Eid und Wahrheitssuche. Studien zu rechtlichen Befragungspraktiken in Mittelalter und früher Neuzeit, izd. Stefan Esders / Thomas Scharff, Frankfurt am Main 1999., str. 49-112.

⁷ Usp. priloženu shemu; na njoj se može u to vrijeme vidjeti postupno odvajanje Koruške od Bavarske. S obzirom na to jesu li se Bavarska, Koruška i Istra u određeno vrijeme nalazile pod vlašću jednog ili različitih vladara, u pojedinim razdobljima nalaze se u zajedničkim ili odvojenim prostorima u shemi. – Shema je poslužila autoru kao ilustracija za priopćenje kojeg je on održao 2002. godine na 34. skupu posvećenom starobavarskoj zavičajnoj povijesti („Altbayerische Heimatkunde-Tagung“) na temu bavarsko-istarskih odnosa u srednjem vijeku.

u Carstvo.

U 14. stoljeću u Istri su bile prisutne četiri političke sile koje su ovdje navedene s obzirom na podjelu područja od zapada prema istoku:

- Venecija koja je u 12. stoljeću postigla svoj željeni cilj, što se od 10. stoljeća moglo predvidjeti, a to je stavljanje gradova na zapadnoj obali poluotoka pod svoju vlast;
- akvilejski patrijarh koji je u to vrijeme znatno ovisio o Veneciji. Nakon što su Mlečani 1420. zauzeli njegova područja, odrekao se u potpunosti 1445. svojih svjetovnih prava;
- gorički grofovi kao vlasnici Pazinske knežije⁸, prije nego što je ona putem ugovora o nasljeđivanju pripala vladarskoj kući Habsburg;
- devinski grofovi istodobno kao gospodari istočne Istre i Rijeke.⁹ Oni su ta područja 1399. ostavili u nasljedstvo obitelji Walsee prije nego što su 1465. godine pripala Habsburgovcima.¹⁰
- Za njemačke feudalce i namjesnike u sjevernoj i središnjoj Istri bila je od 11. stoljeća uvriježena uporaba njemačkih imena;¹¹ isprave su se do 15. stoljeća pisale isključivo na latinskom jeziku. U gradovima na obali pisalo se latinskim, a u novom vijeku talijanskim jezikom. Istroromanski, koji je proizašao iz vulgarnog latinskog jezika, sačuvao se – ukoliko ga nije istisnuo istarsko-venecijanski dijalekt – kao relikv u govornoj uporabi do danas. Osim toga razvila se Istra od 11. stoljeća, prije svega na sjeveroistoku, zajedno sa susjednim Kvarnerskim otocima i Hrvatskim primorjem u središte glagoljske pismenosti i crkvenoslavenkog bogoslužja prema zapadnom obredu,¹² a da uporaba latinskog nije

8 U daljnjem tekstu koristim isključivo hrvatska imena mjesta; za talijanska i malen broj njemačkih imena, koja odgovaraju hrvatskim nazivima, pogledajte tablicu na kraju članka.

9 Dok su u ranom srednjem vijeku sjeveroistočna područja Istre pripadala Hrvatskoj, krajem 11. ili početkom 12. stoljeća pripala su Carstvu. Granica je prolazila između Rijeke, koja je pripadala Carstvu, i trsatske gradine. Vjerojatno se područje Meranije (< slavenski *more*, prema tome „zemlja na moru“ („Land am Meer“) slično kao Pomeranija (Pommern) < *Pomorze*), koje se navodi od sredine 12. stoljeća u intitulacijama povijesnih izvora, odnosi na ta područja.

10 Pregledi za srednjovjekovnu povijest Istre: Dane Gruber: *Povijest Istre*, Zagreb 1924.; Giuseppe de Vergottini: *Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il medio evo*, Roma 1924. (ND Trieste 1974.); Ernst Klebel: *Über die Städte Istriens*, u: *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*, Darmstadt 1958. (=Vorträge und Forschungen 4), str. 41-61; Camillo de Franceschi: *Storia documentata della contea di Pisino*, a cura del figlio Carlo, Venezia 1964.

11 Za 11. stoljeće usp. Ingrid Würth: *Die Grafen von Weimar-Orlamünde als Markgrafen von Krain und Istrien*, u: *Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte* 56 (2002.), str. 91-132.

12 Glagoljica: povodom misije u Moravsku 863. -866. od Konstantina (umire 867. u Rimu pod redovničkim imenom Ćiril) i njegovog brata Metoda sastavljeno, slavenskom glasovnom sistemu prilagođeno pismo. Slova su slobodno oblikovana kombinacijom križa, kruga i trokuta. Već krajem 9. stoljeća zamijenila je glagoljicu u Bugarskoj ćirilica koja je dobila ime prema tvorcu glagoljice. Ćirilica ima isti raspored znakova, a oblici slova su većinom uzeti iz grčkog. *Methodii doctrina*, koja je osuđena u spisima crkvenog sabora u Splitu 925., predstavlja najraniju potvrdu za uporabu glagoljice na istočnoj obali Jadrana; usp. Ludwig Steindorff: *Kroatien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Regensburg

u potpunosti prestala. Još danas pronalaze se mnogobrojni glagoljski natpisi; zidovi mnogih crkava prepuni su glagoljskih grafita.¹³

Iako je Istra teritorijalno i etnički bila podijeljena, predstavljala je i u srednjem vijeku usko isprepleten komunikacijski prostor, u kojem je višejezičnost često bila razumljiva sama po sebi, bilo u usmenoj komunikaciji na njemačkom, talijanskom ili hrvatskom, bilo u pismenoj uporabi. Ovdje su se od 11. stoljeća koristili latinski i hrvatski pisan glagoljicom, a u kasnom srednjovjekovlju sve više uz latinski također njemački i talijanski.

U tom svijetu je nastao Istarski razvod što je ujedno i uvriježen naziv za njega na hrvatskom jeziku.¹⁴ To je jedan od najpoznatijih glagoljskih pisanih spomenika te predstavlja podsjetnik na istarski regionalni i hrvatski nacionalni identitet.¹⁵ Prema Istarskom razvodu utvrđeni su 1325. *razvodi* i *konfini*, „međe“ i „granice“, na području pazinskog grofa, akvilejskog patrijarha Raimunda i gradova pod venecijanskom vlašću. Na 33 papira, odnosno 65 stranica; do pojedinosti je opisan položaj granice, *reambulatio*.

Godine 1852. od hrvatskog publiciste i političara Ante Starčevića stvoreno ime „Istarski razvod“¹⁶ izvedeno je zbog mnogostruke uporabe riječi *razvod* u samom povijesnom izvoru. Analogni njemački izvori iz Istre u ranom novom vijeku nazivaju se bez iznimke *umschau*;¹⁷ ipak ovaj se pojam ne poklapa s hrvatskim stručnim nazivom *razvod* koji u današnjem hrvatskom jeziku znači „razvod braka.“ Temeljno značenje te imenice je „razlaz, razdvajanje, rastavljanje.“ Ako se potraži riječ među starijim njemačkim pravnim nazivljem, koja prema svojoj slikovitosti kao i svojim značenjem odgovara hrvatskoj riječi *razvod* u povijesnom izvoru, onda nailazimo na riječ „Landschied“ kao na najbolje rješenje.¹⁸ Za imenicu na njemačkom jeziku *umschau* nalazimo

2004., str. 64-69; Anica Nazor: Die glagolitische Schrift, u: Drei Schriften – drei Sprachen. Kroatische Schriftdenkmäler und Drucke durch Jahrhunderte, izd. Srećko Lipovčan, Zagreb 2002., str. 31-50.

13 Te natpise i grafite objavio je u potpunosti, izuzev malog broja najnovijih otkrića, Branko Fučić: Glagoljski natpisi, Zagreb 1982.

14 Nadalje korišteno izdanje: Istarski razvod, izd., predgovor i komentari: Josip Bratulić, Pula 1989.; bez komentara nalazimo isto izdanje već kod Josipa Bratulića: Istarski razvod. Studija i tekst, Pula 1978., str. 221-287. – Izdanje iz 1989. godine sadrži faksimil rukopisa iz Momjana (usp. nadalje u tekstu), cjelovit popis riječi i registar.

15 O glagoljici kao podsjetniku na hrvatski nacionalni identitet usp. Ludwig Steindorff: Schichten der Erinnerung. Zur Klassifikation von Gedächtnisorten am Beispiel Kroatiens, u: Gedächtnisorte in Osteuropa. Vergangenheiten auf dem Prüfstand, izd. Rudolf Jaworski, Jan Kusber, Ludwig Steindorff, Frankfurt am Main itd. 2003. (=Kieler Werkstücke F 6), str. 157-182, ovdje str. 161-162.

16 O recepciji Istarskog razvoda u povijesnim istraživanjima od kraja 18. stoljeća usp. Bratulić: Istarski razvod, str. 13-75; također: Miroslav Bertoša: Teritorijalno-gospodarski prijeperi i međunarodno dogovaranje: jedan primjer „srednjovjekovne diplomacije“, u: Simpozij Hrvatska srednjovjekovna diplomacija, Zagreb 1999. (=Zbornik Diplomatske akademije 2), str. 43-57, ovdje str. 57.

17 Milko Kos: Pet istarskih razvoda iz XV. stoljeća, u: Jadranski zbornik 1 (1956), str. 189-202.

18 Primjeri u Online-Verziji Njemačkog riječnika pravnog nazivlja: <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/frameset.htm>. - Izdanje Istarskog razvoda iz godine 1989. sadrži uvodni sažetak na njemačkom jeziku; ovdje se upotrebljava stručni naziv „Grenzbehebungsurkunde“ koji nije odomaćen među pravnim nazivljem. Talijanski sažetak nudi Atto di confinazione, latinski Instrumentum

u tekstu semantički odgovarajući glagol *razgledati*, „sich umschauen“.

Sudionici u utvrđivanju granice, zbog kojih je nastao razvod, bili su pazinsko-metlički knez Albreht i markgrof Wilhelm iz Čedada sa svojom pratnjom. Posljednji je nastupio kao opunomoćenik akvilejskog patrijarha Raimunda, koji je imao svoju prijestolnicu u Udinama, te „komune i gospode iz Venecije“, što ujedno upućuje na to da je područje patrijarha bilo pod sve jačim venecijanskim utjecajem.

U vremenskom razdoblju od 21 dana izmjerila su gospoda korakom otprilike 150 km uzduž granice između *komuna*, „seoskih općina“, u središnjoj Istri – geografski u „sivoj Istri.“ Veći dio puta vodio je između Pazinske grofovije i akvilejskog i venecijanskog teritorija. Ako izuzmemo prvi dan, kada je najprije Wilhelm iz Čedada podastro pred pazinskog kneza Albrehta ispravu o opunomoćenju, a zatim su pozvani bilježnici, tijekom događaja idućih je dana bio sličan: predvečer su poslani putem glasnika pozivi *županima*, načelnicima pojedinih seoskih općina:¹⁹ oni bi se trebali zajedno sa svojim općinama pripremiti za utvrđivanje granice te sa sobom također ponijeti svoje isprave. Svaki dnevni posao počinjao je s misom. Nekoliko dana prije odlaska na put trajalo je savjetovanje, za vrijeme kojeg su sjedili pod stablom. Tada su se uputili na granicu i započeli s utvrđivanjem prilikom čega su se s jedne strane uzimale u obzir najčešće isprave iz 12. stoljeća, a s druge strane vođenje upućenih starijih ljudi iz općina. Granica je većinom pratila potoke i putove, a bila je markirana kamenjem ili zakucanim znakovima križa. Utvrđivanje granice nije bilo nikad predstavljeno kao spor ili sukob, već se radilo o sporazumnom osiguranju starog prava i za sljedeće generacije. Osim toga određeni su porezi i obveze pojedinih općina. Za općinu Sveti Lovreč –dijalektalno u ispravi skraćen naziv Satlovreč - odlučeno je 13. dana da je i dalje obvezna plaćati porez pazinskom grofu i na svom području uzdržavati njegovu kulu.²⁰ Pazinski grof i njegovi pratioci odlučili su 14. dana u korist samostana Sv. Petra u Šumi da bi stanovnici Motovuna trebali plaćati desetinu za nove vinograde.²¹

Na kraju dnevnog posla izvijestila su gospoda okupljene pripadnike dotičnih općina o položaju granice; za svaku općinu izdana je isprava *jazikom latinskim i hrvatskim*. Gospoda su zadržala za sebe ispravu *jazikom nemškim*. Na kraju su gospoda utvrdila uvijek jednake novčane kazne: ukoliko bi jedna strana promijenila markacije za granicu, morala bi platiti kaznu u visini od 300 maraka, od čega 100 maraka pazinskom grofu,

---

delimitationis. U knjizi: Čakavisch-deutsches Wörterbuch, izd. Petar Šimunović, Reinhard Olesch, sv. I, Köln – Wien 1983., str. 452-518, nalazi se pretisak izdanja iz 1978. od Bratulića: *Istarski razvod* naslovljen sa: „Die istrische Grenzurkunde“.

19 Kod Istočnih i Zapadnih Slavena poznata titula *župan* označava s obzirom na određeni prostor i vrijeme različite službe. Ursprünglich war der *župan* Ältester und eventuell Herrschaftsvertreter in einer *župa*, einem „Gau“, vgl. M. Blagojević – L. Steindorff: *Župan*, in: *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 9, München 1998, Sp. 709-710.

20 *Istarski razvod* (usp. bilješku 14), str. 131-132, listovi 22-22b (Za označavanje listova može se jednostavno koristiti izdanje iz 1979. kod Bratulića: *Istarski razvod*.) – Sveti Lovreč Pazenatički nalazi se oko 20 km jugoistočno od Pazina. Tim dijelom razvoda bavi se opsežno Bertoša: *Teritorijalno-gospodarski prijepori*, str. 52-54.

21 *Istarski razvod*, str. 137, list 25. – Samostan se nalazi oko 10 km južno od Pazina.

100 maraka gospodi – vjerojatno se misli na druge sudionike utvrđivanja – te 100 maraka oštećenoj općini. Nasuprot tome odredbe za povredu granice pri ispaši varirale su neznatno. Uobičajena je bila kazna od jedne marke, 40 malih šilinga,²² a osim toga morala se platiti *arbadiga*, porez na pašu, u visini od tri marke. Katkada se spominje da su gospoda večerala zajedno ili s predstavnicima seoskih općina prije nego što su poslale pozivnice za sljedeći dan. Nakon 21. dana odlučila su gospoda i općine da bi za svako gospodarstvo trebalo izdati *orijinal*: prvi bi se trebao nalaziti u palači akvilejskog patrijarha, drugi kod pazinskog grofa, a treći kod goričkog grofa.

Slijedi bilješka notara kojom svećenik Mikula, kapelan pazinskog grofa i župnik Gologorice²³, potvrđuje da je sudjelovao na svim utvrđivanjima granica:

„I tako jesam verno, pravo, po zapovedi pisal, ne priložec ni odložec ča bi kom zmutilo pravdu, jazikom hrvackim kako se udrži v orijinali jedne i druge strane po imenu niže pisanih nodari.“

Na popisu svjedoka navedeni su uz ostale nazočne gospoda Bernhard iz Gorice i Ivan iz Krmina kao sastavljači isprave na njemačkom, odnosno latinskom jeziku; oni su također pratili gospodu cijelim putem. Prilikom izdavanja isprava napravljeni su trojezični duplikati. Izrada tih isprava o svim utvrđivanjima granica uslijedila je 3. svibnja 1325., očigledno neko vrijeme nakon utvrđivanja, jer većina navedenih svjedoka pri izradi isprava nije spomenuta ranije među sudionicima pri utvrđivanjima granica.

Ukoliko bi se tako prikazala priča o Istarskom razvodu, izbljedjeli bi svi problemi vezani uz predaju:

- nijedna od starijih isprava, na koje se upozoravalo za vrijeme utvrđivanja, nije sačuvana;
- niti jedna od isprava nastalih tijekom tih 21 dana nije sačuvana;
- od svih isprava sačuvana je znatno mlađa verzija na hrvatskom jeziku.

Raspolažemo dvjema primjercima koji su nazvani po mjestima svog pronalaska Kršanski i Momjanski prijepis.²⁴ Kršanski prijepis svećenika i notara Levca Križanića, župnika Žminja i Tinjana,²⁵ iz 1546. godine prepisan je s hrvatskoga prijepisa svećenika i notara Jakova Križanića iz Barbana iz godine 1502..²⁶ Manje ispravan tekst Momjanskog rukopisa završava isto tako bilješkom notara Levca Križanića, doduše ovdje samo kao župnika Žminja. Levac Križanić je prema tome redakciju iz 1502. dvaput prepisao, jednom 1546., kad je bio župnik Žminja i Tinjana, i drugi puta kada je obnašao službu samo u Tinjanu. Taj nesačuvani prijepis poslužio je nepoznatom čovjeku kao predložak kada je pisao sačuvani primjerak iz Momjana kojem je pridodan i talijanski prijevod. Od – kao primjerka nesačuvane – redakcije iz 1502. napravio je godine 1526. notar i

²² 40 sitnih šilinga vjerojatno ne kao viši iznos nego kao preračunavanje jedne marke.

²³ Gologorica: oko 10 km sjeveroistočno od Pazina.

²⁴ Kršan: oko 20 km jugoistočno od Pazina uz cestu koja vodi do Plominskog zaljeva; Momjan se nalazi na sjeverozapadu Istre oko 5 km sjeveroistočno od Buja, u blizini današnje granice prema Sloveniji.

²⁵ Žminj: otprilike 10 km južno od Pazina; Tinjan oko 10 km jugozapadno od Pazina.

²⁶ Barban: oko 25 km sjeveroistočno od Pule uz cestu prema Labinu.

danima odgovara stvarnosti;³³ povijesna topografija je autentična te se do danas većim dijelom pokazala lako raspoznatljivom. Mnoge od opisanih crta razgraničenja poznate su kao granice, prije svega, kao što je rečeno, većinom se poklapaju s granicama Pazinske knežije. Povijesna važnost Istarskog razvoda prepoznatljiva je po tome što su ga venecijanske vlasti od 16. do 18. stoljeća koristile za povlačenje granica.³⁴

S obzirom na dosadašnje istraživanje moramo pustiti otvorenim pitanje da li su od kompilacije Istarskog razvoda ikad postojale njemačka i latinska verzija. Ako to zaniječemo, uputa u hrvatskom tekstu - koja se odnosi na druge verzije - da su sačuvani razvodi iz Istre kako na latinskom³⁵ i hrvatskom tako i na njemačkom jeziku, u tom pogledu nije anakronistična. Zamišljena radnja se u svakom slučaju odigrava u vrijeme prije nego što je Pazinska knežija 1374. nakon smrti kneza Albrehta IV. pripala Habsburgovcima; kompilacija je naprotiv nastala tek nakon 1374., vjerojatno sredinom 15. stoljeća.³⁶

Tekst predstavlja najzorniji izvor za kasnosrednjovjekovnu kulturnu i pravnu povijest Istre; ako su gospoda i predstavnici općina zajedno večerali, to je značilo još jednu potvrdu suglasnosti putem mirotvornog djelovanja zajedničkog objeda. Razvod služi kao riznica dokaza za istarsku toponomastiku; čitajući ga može se primijetiti utjecaj latinskog odnosno istarsko-venecijanskog i - doduše znatno rjeđe - njemačkog na kasnosrednjovjekovni hrvatski jezik. Može se navesti nekoliko primjera; za seoske općine se općenito koristi naziv *komuni*, izveden od venecijanske riječi *comune*, tj. iz latinskog *commune*.³⁷ To ni u kojem slučaju nije razumljivo samo po sebi jer se u ćirilicom pisanim ispravama iz Dubrovnika s početka 13. stoljeća slavenska sintagma *općina grada* koristila konzekventno kao sinonim za latinski izraz *commune, communitas civitatis*. Značenje latinske i slavenske riječi kretalo se općenito od „zajedničkog vlasništva, zajedničke brige“ do jednoznačnog pravnog termina „politička općina.“³⁸ Također u Vinodolskom zakoniku pisanom glagoljicom iz godine 1288. nazivaju se seoske općine jugoistočno od Rijeke *općine*.³⁹

Porez na ispašu nazvan je *arbadiga*; iza toga stoji istarsko-venecijanska riječ *erbatica* koja je proizašla iz latinske riječi *herbaticum*. I ovdje bi na raspolaganju stajao hrvatski stručni naziv *travarina*⁴⁰ koji je izveden od riječi *trava*.

33 Bertoša: Teritorijalno-gospodarski prijepori (kao bilješka 16), str. 50.

34 Bratulić: Riječ o Istarskom razvodu (kao bilješka 27), str. 8.

35 Kao primjer usp. latinski razvod iz 1531. za područje Učke kod Bratulića: Istarski razvod (kao bilješka 15), str. 289-291.

36 Kos: Studija (kao bilješka 30), str. 181-182.

37 Neposredno preuzimanje od latinske riječi srednjeg roda manje je vjerojatno; nasuprot tome latinska riječ muškog roda utjecala je na nastanak riječi *komun*.

38 Usp. Ludwig Steindorff: Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert. Studien zu ihrer politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung, Köln - Wien 1984. (=Städteforschung A 20), str. 159-161.

39 Novija izdanja: Lujo Margetić: Iz vinodolske prošlosti. Pravni izvori i rasprave, Rijeka 1980., str. 114-148; Vinodolski zakon 1288., priredio Josip Bratulić, Zagreb 1988.

40 Vladimir Mažuranić: Prinosi za hrvatski pravno-povjestni Rječnik, Zagreb 1908. -1922. [ND Zagreb

Pridjev *žlahtni* dolazi iz njemačkog jezika⁴¹; u mnogim slučajevima nalazimo ga u kombinaciji *žlahtna gospoda* (njem. „edle Herren“, plemenita gospoda). Riječ „Geschlecht“ iz novovjekovnog njemačkog jezika proizašla je promjenom prijeglasi iz srednjovjekovne njemačke riječi *slaht*. Bez prijeglasi korijen je sačuvan u nespretnoj i gruboj riječi „ungeschlacht“ čije je osnovno značenje „bez otmjenosti plemstva.“ Ne treba dalje objašnjavati da i poljski naziv *szlachta* za „plemstvo“ proizlazi iz te njemačke riječi.

Istarski razvod je zaključno preveden barem djelomično. Odabrao sam drugi dan koji je počeo utvrđivanjem granica sjeverno i zapadno od općine koju su sačinjavala mjesta Sovinjak i Vrh. Mjesto Sovinjak nalazi se otprilike četiri kilometra jugozapadno od gradića Buzeta, a Vrh drugih tri kilometra južno od njega.

„I bivši v jutro poli maši, idoše vsa gospoda na razvodi, i pridoše k Velikoj reki pod Glibočicu. I tu pridoše komun blzecki i komun kostelski i komun sovinjski z Vrhom. I tako vsake strani onde kažući pisma i starce ki znajahu da je vazda bilo po sredi te reki, z ovu stran sovinjsko z Vrhom, a z onu stran blzecko i kostelsko. I tu rotiše s Kostela župana Petra i župana Mohora ka rekosta da se vazda tako meju njimi obdržalo. Od tu idoše naprid starci ki behu zbrani od vseh teh komuni, držeći križ v rukah, i tako pridoše na malin Komarnjak. I ondi pridoše vsa gospoda i vsi ti komuni. [...] I vsi ti komuni idoše na stran i se dlgo svećaše i pridoše pred tu gospodu, i rekoše da jesu slišali od svojih starijih da jesu bili na razvodeh, i da jesu poli toga malina četiri kunfini, i tu termeni postavljeni: najprvo motovunski, sovinjski z Vrhom, oprtaljski, kostelski. Malin je sovinjski, i da su tu kamiki zakopani. I ta rečena gospoda odlučiše da se kopa kadi ti starci reku. I tako stvoreno be. I nikoliko kopajuć, najdoše te kamike, na vsakom svoje zlamenje. I kada to vidiše gospoda, tako tu obrediše i te termini ponoviše da ima tako bit kako je od starih prišlo. I tako ondi utvrdiše da ka koli stran bi prestavili ali odstavili te termini, ona stran zapada pene marak 300: gospodinu knezu pazinskomu 100 marak, a toj gospodi 100 marak, a komunu ki bi mirno obdržal 100 marak. I jednoj i drugoj strani pisaše listi jazikom latinskim i hrvackem, a sebi gospoda shraniše jazikom nemškim. I tako ondi obrediše i za pašu, kako je više.⁴² I vsakoj strani njih listi⁴³ potvrdivši vratiše, a sebi prepisavši je, shraniše. I tako komun oprtaljski i kostelski idoše veselo domov, da se tako na teh razvodeh sjediniše.“⁴⁴

1975. J, sv. 2, str. 1461. – Slično tome se samostan Sv. Petra u Šumi, *monasterium s. Petri in silva*, ne naziva, kao što je danas uobičajeno, *Sveti Petar u Šumi*, nego *Sveti Petar od Silbe*, npr. Istarski razvod, str. 137, list 25.

41 Objašnjenje u popisu riječi: Istarski razvod, str. 174; Mažuranić: Prinosi, sv. 2, str. 1719-1720.

42 Prvog dana su navedeni gore spomenuta kazna od jedne marke odnosno 40 malih šilinga i porez na ispašu od tri marke. Ta uzvratna uputa čini drugog dana iznimku.

43 Ovdje se vjerojatno nije mislilo na isprave koje su nastale prilikom utvrđivanja granica, nego na gore spomenuta *pisma*.

44 Istarski razvod (kao bilješka 14), str. 93-94, list 3-3b. – Postoji engleski prijevod cijelog razvoda od Pina Golje s bilješkama na www.istrianet.org/istria/history/istarski_razvod/istarski-razvod.htm. Manje uspješan je ovdje navedeni prijevod *Istarskog razvoda* kao „The Partitioning of Istria“. – Drugi engleski

Istog dana je uslijedilo utvrđivanje granica između Motovuna s jedne strane i Sovinjaka i Vrha s druge strane. Za sljedeći dan su poslani pozivi općinama Pićnu, Gračišću i Boljunu istočno odnosno sjeveroistočno od Pazina.⁴⁵ Upravo toga dana nije bilo nikakvog govora o zajedničkoj večeri.

Što je dalo poticaj da se kompilira Istarski razvod? Očigledno je bio cilj da se napravi sažeta dokumentacija o nizu granica u središnjoj Istri. Tekst je služio upravo kao poziv na mirno rješavanje mogućih sporova te u tom pogledu predstavlja, kako je nedavno istaknuo Miroslav Bertoša,⁴⁶ svjedočanstvo predmoderne „diplomacije“. Ipak teško je izbjeći dojam da je autor bio zaokupljen oblikovanjem jedinstvene priče zasićene lokalnim koloritom. Upravo pod ovim aspektom možemo Istarski razvod smatrati vrijednim i kao književni spomenik.

Podjela Istre u 15. stoljeću na habsburški teritorij na sjeveroistoku i venecijanski na jugu i zapadu trajala je do pada Mletačke Republike 1797. Nakon prvog vremenskog perioda austrijske vladavine nad cijelim poluotokom od 1797. do 1806. i intermeca Napoleoneve vladavine pripadala je Istra do 1918. austrijskom dijelu dvojne monarhije.⁴⁷

Višejezičnost te uporaba hrvatskog, talijanskog i njemačkog jezika zadržali su se do novog vijeka. Tek tijekom nastanka nacionalnih pokreta u 19. stoljeću uporaba određenog jezika postala je predmetom spora jer je predstavljala nacionalni identitet. Za veći dio Istre nadmetali su se talijanski i hrvatski jezik. Poseban položaj imao je grad Pula, smješten skoro na samom južnom rtu poluotoka, koji je od 1856. služio Habsburškoj Monarhiji umjesto Venecije kao glavna ratna luka. Javni život grada ispunjavale su dugotrajne napetosti između uprave mornarice, koja je koristila njemački jezik, te gradskih vlasti i građanskog gornjeg sloja koji su većinom koristili talijanski.⁴⁸

Propali su pokušaji fašističke Italije u međuratnom razdoblju da se hrvatski i slovenski jezik stave u drugi plan te da se Istra na kraju u potpunosti talijanizira. Partizanski pokret u Istri u Drugom svjetskom ratu nije bio isključivo nacionalno obojen, ali su njime dominirali hrvatski i slovenski utjecaji. Ubrzo nakon kapitulacije Italije 13. rujna 1943. objavila je skupština partizana u Pazinu pripojenje „matici zemlji Hrvatskoj“ kao cilj. Kada je 1946. izložba u Pazinu, koji se već tada nalazio pod jugoslavenskom upravom, povijesno i etnografski trebala savezničkoj komisiji dokazati pravo Jugoslavije na Istru, Istarski razvod predstavljao je centralni dio izložbe.⁴⁹ Pariški mir je 1947. dodijelio

prijevod napravio je Petar Velnić: *The Istrian Perambulation*, London 2002.; osim kratke uvodne riječi iz pera Ive Rendića Miočevića ovo izdanje ne sadrži nikakve komentare.

⁴⁵ Ovdje nailazimo na činjenicu koja uz sve druge argumente govori protiv autentičnosti ovakvog tijekom događaja; jer udaljenost između mjesta utvrđivanja prvoga i drugoga dana iznosi otprilike 20 kilometara zračnom linijom.

⁴⁶ Bertoša: *Teritorijalno-gospodarski prijepori* (kao bilješka 16), str. 56-57.

⁴⁷ Eva Faber: *Vom Schicksalsverlauf einer Grenzregion in der Neuzeit am Beispiel Istriens*, u: *Carinthia I 187* (1997.), str. 283-326. Prikaz je usredotočen na 17. i 18. stoljeće s osvrtima na srednji vijek i 19. stoljeće.

⁴⁸ Opsežno prikazano kod Franka Wiggermanna: *K. u. K. Kriegsmarine und Politik. Ein Beitrag zur Geschichte der italienischen Nationalbewegung in Istrien*, Wien 2004.

⁴⁹ Bratulić: *Istarski razvod* (kao bilješka 14), str. 8.

Jugoslaviji cijelu Istru izuzevši novoosnovanu neutralnu državu nazvanu Slobodni Teritorij Trsta; veći dio pripojen je Republici Hrvatskoj, a manji sjeverni dio Republici Sloveniji. Naposljetku je 1954. nakon ukidanja neutralne države Trsta njena južna zona pripala Sloveniji odnosno Hrvatskoj, a sjeverna zona s Trstom Italiji.⁵⁰

Zbog novih utvrđivanja granica te uspostave socijalističkog sustava velik dio stanovništva Istre, koji je govorio talijanskim jezikom, emigrirao je između 1945. i 1947. godine.

Talijanski jezik je usprkos tome imao veliko značenje upravo na zapadnoj obali Istre. Prilikom popisa stanovništva 2001. navelo je u Istarskoj županiji 7,69 % ispitanika (15.867 od 206.344) talijanski kao svoj materinski jezik.⁵¹

Uporaba hrvatskog, talijanskog i njemačkog jezika u Istri danas se može najviše primijetiti u jako razvijenom turizmu. – „...idoše v Kringu k večeri i sedoš na placi pod ledonju.“ To nije citat iz reportaže o godišnjem odmoru, nego završni dio jedanaestog dana u Istarskom razvodu.⁵²

---

50 Kod Rolfa Wörsdörfera: *Krisenherd Adria 1915-1955. Konstruktion und Artikulation des Nationalen im italienisch-jugoslawischen Grenzraum*, Paderborn 2002., razvoj Istre predstavlja težište.

51 Online-objavljivanje rezultata popisa stanovništva od Državnog zavoda za statistiku: www.dzs.hr Popis stanovništva 2001., objavljeno 7. srpnja 2006.

52 Istarski razvod, str. 127, list 20; Kringa se nalazi oko 10 km jugozapadno od Pazina.

Popis spomenutih imena mjesta⁵³

<i>hrvatski/slovenski</i>	<i>talijanski</i>	<i>njemački</i>
Benetke ⁵⁴	Venezia	Venedig
Buzet	Pinguente	
Čabdad ⁵⁵	Cividale	
Devin	Duino	
Gorica	Gorizia	Görz
Gračišće	Gallignana	
Kaštel	Castelvenere	
Kringa	Corridico	
Metlika	Möttling in Krain	
Motovun	Montona	
Oglej	Aquileia	
Oprtalj	Portole	
Pazin	Pisino	Mitterburg
Piće	Pedena	
Poreč	Parenzo	
Pula	Pola	
Rijeka	Fiume	St. Veit am Flaum ⁵⁶
Rižana	Risano	
Sveti Lovreč	San Lorenzo	
Sovinjak	Suvignaco	
Tinjan	Tignano	
Trst	Trieste	Triest
Učka	Monte Maggiore	
Vidam/Videm	Udine	
Žminj	Gimino	

⁵³ Velikim dijelom prema Evi Faber: Vom Schicksalsverlauf (kao bilješka 47), str. 325-326.

⁵⁴ Ta pravilna slavenizacija je isto tako zastarjela kao i riječ *Mletci*, danas je preuzeta talijanska riječ *Venecija*; isto tako je *Akvileja* zamijenila staru riječ *Oglej*.

⁵⁵ Ta riječ je u tekstu; iz nje se dalje razvilo današnje slovensko i hrvatsko ime Čedad.

⁵⁶ Talijanski i hrvatski naziv znače „rijeka“ i odnose se na malu rijeku koja između starog grada Rijeke i Sušaka kao dijela grada s gradinom Trsat utječe u Jadransko more; ona je od 12. stoljeća do 1776. predstavljala granicu između Carstva i Hrvatske, a u međuratno razdoblje između Italije i Jugoslavije. Njemački naziv odnosi se na još danas postojeću riječku glavnu župnu crkvu Svetog Vida.